

Sirojiddin BAROTOV,
 Mirzo Ulug'bek nomli O'zMU tadqiqotchisi
 E-mail: sirojiddinbaratov1985@gmail.com
 Tel: +998996061903

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti O.M.Normatov taqrizi ostida

ASHTARXONIYLAR DAVRIDA BUXORO XONLIGIDA HUNARMANDCHILIKNING AHVOLI

Аннотация

Maqolada XVII asrda va XVIII asrning I yarmida Buxoro xonligi aholisi turmush-tarzining ajralmas qismi bo'lgan hunarmandchilik turlari, ularning kishilar hayotida tutgan o'rni va ahamiyati, shuningdek, siyosiy parokandalik va o'zaro ichki urushlar avj olgan davrlarda ham bu soha tarmoqlarining ahvoli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: usta, oqsoqol, xalifa, shogird, to'quvchilik, temirchilik, degrezlik, qurolsozlik, qozonchi, durodgorlik, zargarlik, kulolchilik, chopondo'zlik, do'ppido'zlik, baqqol, qassob, cho'yanchi, pozagar, chitpaz, bo'yoqchilik, nonfurush, kasaba, olacha, bo'z, chit, duxoba, karbas, obdasta, shamdon, qorachiroq, choy idish, takchuyon, xanjar, qilich, zirh kiyimlar, qalqon, dubulg'a

THE STATE OF CRAFTS IN THE BUKHARA KHANATE DURING THE ASHTARKHAND PERIOD

Annotation

The article analyzes the types of crafts that were an integral part of the lifestyle of the inhabitants of the Bukhara Khanate in the 17th and first half of the 18th centuries, their role and significance in people's lives, as well as the state of these crafts. industry even during periods of political chaos and internecine wars.

Key words: master, elder, caliph, apprentice, weaving, blacksmith, carpenter, gunsmith, potter, carpentry, jewelry, pottery, tailor, hat maker, grocer, butcher, ironworker, potter, chitpaz, dyer, bakery, shop, olacha, boz)

СОСТОЯНИЕ РЕМЕСЛА В БУХАРСКОМ ХАНСТВЕ В ПЕРИОД АШТАРХАНИДОВ

Аннотация

В статье анализируются виды ремесел, которые были неотъемлемой частью образа жизни жителей Бухарского ханства в XVII и первой половине XVIII века, их роль и значение в жизни людей, а также состояние этих ремесел. промышленности даже в период политического хаоса и междоусобных войн.

Ключевые слова: мастер, старейшина, халиф, подмастерье, ткачество, кузнец, плотник, оружейник, гончар, столярное дело, ювелирное дело, гончарное дело, портной, шляпник, бакалейщик, мясник, слесарь, гончар, читпаз, красильщик, пекарня, лавка, олача, боз)

Bizga ma'lumki, Buxoro xonligida hukm surgan Ashtarxoniylar davrida siyosiy vaziyat har doim ham barqaror bo'lmagan. Dashti Qipchoq qo'chmanchi qabilalarining(asosan qozoq xonlari va qalmoqlar) hujumlari, qo'shni davlatlarning Movaraunnahrga tinimsiz tajovuzlari natijasida Samarqand, Buxoro, Chorjo'y va boshqa ko'plab shahar va qishloqlar vayrona aylanadi. Buning ustiga Shimoliy Hindistonda hukmronlik qilayotgan Boburiy podshohlarning va Eron hukmdorlarining Buxoro xonligi ichki ishlariga aralashuvi vaziyatni yanada og'irlashtiradi"[3]. Shuningdek, sulolaviy nizolar mamlakat iqtisodiyotiga va aholi turmush-tarziga o'zining ta'sirini ko'rsatdi. Ayrim shaharlar, butun bir viloyatlar shunday vayron qilindiki, ular uzoq vaqt davomida qayta tiklana olmadi. Lekin shunday bo'lsada, aholi o'z hunar-mahoratlarini yo'qotmadi"[12]. Xo'jalikning turli sohalarini kabi hunarmandchilik tarmoqlari ham o'ziga xos tarzda davom ettirildi. Hunarmandchilik asosan shaharlar va aholisi ko'p yirik qishloqlarda rivojlangan. Hunarmandchilikning ham avvaldan mavjud bo'lgan an'anaviy yo'nalishlari: to'quvchilik, temirchilik, qurolsozlik, durodgorlik, zargarlik, kulolchilik kabi turlari mavjud bo'lgan[1]. O'zi ham shaxsan to'quvchilik bilan shug'ullangan XVII-XVIII asrlar shoiri Sayido Nasafiy hunarmandlar faoliyatiga bag'ishlangan «Shaxroshub» asarida Buxoro va Samarqandda mavjud bo'lgan 212 xil hunarmandchilik turlari haqida ma'lumot berib o'tgan[8]. Oldingi davrlarda bo'lgani kabi o'rganilayotgan davrda ham Samarqand shahri yirik hunarmandchilik markazi edi. XVII asrga kelib shaharda hunarmandchilikning ayrim turlari tobora ixtisoslashib boraveradi. Ayniqsa, bu jarayonning borishi to'qimachilikda yaqqol namoyan bo'ldi. Turli xildagi ip va shoyi gazlamalar, belbog'lar, dasturxonlar, darpardalar va boshqa shu kabi mahsulotlarni ishlab chiqarish rivojlandi. Samarqand to'quvchi hunarmandlari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar o'zining yuqori sifati bilan ajralib turar va xaridorgir edi. Turli rangdagi gul solingan ipak gazmollar, ip va shoyi olacha, baxmal, zarli va kumushli yo'l-yo'l parchalar va hokazalar ishlab chiqarilardi. Shahar hududida alohida zardo'zlar mahallasi ham bo'lgan. Bu davrda hunarmandchilik turlari asosan shaharlarda taraqqiy etgan bo'lsada, o'zaro iqtisodiy aloqalarning zaiflashuvi va natural xo'jalikning rivojlanishi tufayli eng zarur hunarmandchilik mahsulotlarini yetishtirish bilan yirik qishloqlar aholisi ham shug'ullana boshlaydi. Mamlakat aholisining kerakli hunarmandchilik mahsulotlariga bo'lgan talabi asosan mahalliy hunarmandlar ishlab chiqargan mahsulotlar hisobiga qondirilardi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish lozimki, o'tmishda o'troq aholi nafaqat qo'shni ko'chmanchi qabilalar mahsulotlarini iste'mol qiluvchilar, balki ularni kerakli hunarmandchilik mahsulotlari bilan ta'minlab ham turganlar. Shuning uchun mahalliy hunarmandlar teri, jun, paxta, ipak, yog'och va metallardan har xil buyumlar: kiyim-kechaklar, uy-ro'zg'or anjomlari va qurol-aslahalar ishlab chiqarganlar va ularni sotganlar, ayr boshlaganlar. O'rta asrlarda hunarmandchilik an'analari o'ziga xos xususiyati hunarmandlarning o'z uyushgan ijtimoiy tashkilotlariga ega ekanligida edi. Bunday tashkilotlar o'ziga xos jamoatchilik nazorati vazifasini bajargan. Ularda belgilangan nizom asosida faoliyat yuritilgan. Aslida bunga o'xshash hunarmandchilik uyushmalari ishlab chiqarish xarakteri, hunarmandchilik texnikasi va o'z hamkasblari manfaatlarini himoya qilish maqsadida tashkil etilgan. Bu davrda hunarmandlar orasida ustalar, oqsoqollar, xalifalar va shogirdlar kabi ijtimoiy tabaqalashuv ko'zga tashlanadi. O'ziga to'q ustalar o'z ustaxonasini tashkil etishgan, o'rtahollari esa yirik hunarmandlarga tegishli ustaxonalarda faoliyat yuritishgan. Xonlikda hunarmandchilikning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu- hunarmandlar uyushmalarining mavjudligi edi. Bunday uyushmalar o'ziga xos ijtimoiy vazifani o'tagan. Mazkur uyushmalar jamoatchilik an'analari asoslanib maxsus tashkilotlarga birikkan bo'lib, hunarmandchilik sohalarining texnikasi va hunarmandlarning manfaatlarini himoya qilish maqsadida tashkil etilgan. Hunarmandchilik uyushmalari nafaqat usta-hunarmandlar manfaatlarini himoya qilgan balki, tashqi raqobatchilikka qarshi kurashgan. Bunday uyushmalar hunarmandlar orasida "kasaba" deb nomlangan[11]. Uyushma rahbari hunarmandlar faoliyati: ustoz-shogird munosabatlari va

ular ishlab chiqargan mahsulotlar sifatini qattiq nazorat qilib borgan. Markaziy Osiyo mintaqasi hunarmandlari orasida bunga o'xshagan uyushmalar hatto X asrdanoq faoliyat yuritgan[7]. Hunarmandlar tashkilotlarida ishlab chiqarish shakllari hamda a'zolari o'rtasidagi munosabatlar qat'iy belgilab qo'yilgan[6]. Bu davr hunarmandchiligining yana bir o'ziga xos xususiyati shunda ediki, hunarmandchilik sohalari bevosita uy-ro'zg'or xo'jaligi bilan bog'liq edi. Hunarmandlar asosiy faoliyatidan tashqari (asosan qishloq sharoitida) dehqonchilik va bog'dorchilik bilan shug'ullanishgan. Ular o'z mahsulotlarini yashash joyiga yaqin bo'lgan bozorlarga chiqarib sotishgan yoki bozorga chiqarimasdan o'z xonadonlarida natura shaklida haq olganlar(don va chorva mollariga ayr boshlagan). XVII asrda ham to'qimachilik va u bilan bog'liq hunarmandchilik turlari taraqqiyoti ko'zga tashlanadi. Bu tashqi savdoda ham o'z aksini topgan. Movaraunnahr shaharlarida ishlab chiqarilgan katta miqdordagi turli xil matolar har yili Moskva va Sibir shaharlariga yetkazib turilgan va bu aloqalar uchun yetarli shart-sharoitlar yaratilgan[7]. To'qimachilik mahsulotlari Buxoro xonligining asosiy eksport tovarlari edi. Hunarmandchilikning to'qimachilik turi o'rta asrlarda bo'lgani kabi bu davrda ham ko'p tarmoqli bo'lgan. Ip yigirish, gilam to'qish, gazlamalar tayyorlash va kiyimlar tikish rivojlanishda davom etadi. Xonlikning Samarqand va Buxoro kabi shaharlari aholisining aksariyat qismi mato ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi kichik ishlab chiqaruvchilar bo'lgan.

O'rta Osiyoda yetishtirilgan paxta va undan tayyorlangan mahsulotlar XVI asrdan boshlab rus bozorlari, Qozog'iston va Sibirga ham yetkazilib turilgan. Paxtadan tayyorlangan kiyimlar va matolar Samarqanddan ikki yoki to'rt farsax shimoli-g'arbda joylashgan Vador shahri(yoki qishlog'ida)da somoniylar davridan boshlab mashhur bo'lgan. Bu mato faqat Vador qishlog'idagina emas Miyonqol va Dabusiyada ham ishlab chiqarilganligini akademik V.V. Bartold ta'kidlaydi[4]. Bu mato ishlab chiqarilgan joy nomi bilan "Vadoriy" deb atalgan va shu nom bilan mashhur bo'lgan. Bu mato ishlab chiqarilgan joy nomi bilan "Vadoriy" deb atalgan va shu nom bilan mashhur bo'lgan. Xonlik hududida va undan tashqarida ham mashhur bo'lgan yana bir mato "Zandanachi" edi. Bu mato o'rta asrlardan boshlab buxoro hududlarida tayyorlangan. Hukmdorlar, zodagonlar va amaldorlar ushbu matodan tayyorlangan qimmatbaho liboslarni kiyishgan. Xonlik shaharlarida turli rangdagi "Zandanachi"ga o'xshash turli xil paxtadan tayyorlangan bosma naqshli matolar, dasturxon, parda, kamar va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarilgan. Shuningdek, mamlakatda kam miqdorda ishlab chiqariladigan yuqori sifati va yorqin ranglari bilan ajralib turadigan ipak va yarim ipak matolar ham tayyorlangan[7]. XVII asrda bu xildagi ipak matolar uchun xomashyo yetishmasdi va bori qiymat bo'lgan. Shunday ekan bunday ipak matolarning narxi ham qiymat bo'lgan[10]. Tashqi dushmanlarning tinimsiz tazyiqlari va o'zaro ichki kurashlar natijasida aholi turmush sharoitining yomonlashishi ipak mahsulotlari iste'molchilari sonining kamayishiga olib keldi. Oddiy aholi vakillari ularni sotib olisholmagan. Xonlikning boshqa shaharlarida ham turli-tuman to'qimachilik mahsulotlari tayyorlangan. To'qimachilik harmandchilikning boshqa tarmoqlari ichida yetakchi bo'lgan[9]. Hunarmandlar tomonidan tayyorlangan gazlamalar tayyorlash uslubi, sifati, foydalanilgan xomashyosining turi, bo'yalishi, qayta ishlanishi kabi jihatlari bilan farqlanib turgan. To'qimachilik mahsulotlarining asosiy xomashyosi paxta, ipak va jun hisoblangan. Bu davrda xonlikdagi shaharlar va yirik qishloqlarda olacha, bo'z, chit, duxoba kabi to'qimachilik mahsulotlari shuhrat qozongan. Tadbir qilingan davrda xonlikning janubiy sarhadlari bo'lgan Balx va uning atroflaridagi shaharlar: Andxud, Shibirg'on, Qunduz, Talikon, Juzjon va Fayzobod hududlarida ham hunarmandchilikning to'qimachilik sohasi taraqqiyoti ko'zga tashlanadi. Bu hududlarda karbas(paxtadan tayyorlangan yumshoq gazlama), olacha(yarim ipak chizikli mato), turli xil baxmallar, bosma rangli chit, rangli va ipak matolar ishlab chiqarilgan[2]. Karbas(sanskrit tilida "paxta") O'rta Osiyoda eng keng tarqalgan matolardan biri bo'lib, uning asosiy xomashyosi paxta hisoblangan. Karbasni tayyorlash XVI asrdan oldin ham O'rta Osiyolik hunarmandlarga ma'lum bo'lgan. Fors-tojik tilida ijod qilgan muarrixlar Zayniddin Vosifiy va Fazlulloh Ro'zbexon asarlarida ham bu mato tilga olinadi[9]. O'zbek tilidagi manbalarda bu mato "bo'z" nomi bilan tilga olinadi. Bu mato XX asr boshlarigacha bo'lgan davrgacha manufaktura usulida tayyorlanib kelingan. Rossiya sanoati tovarlarining O'rta Osiyoga kirib kelishi bu kabi mahalliy hunarmandchilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni urfdan qolishiga olib keladi. Yana bir oldingi asrlardagi kabi keng tarqalgan hunarmandchilik turlaridan biri yog'ochsozlik edi. Bu turdagi hunarmandchilik bilan shug'ullanuvchi ustalar har xil yog'ochlardan buyumlar yasashganlar. Yog'ochi qattiq va pishiq daraxtlar tanlab olingan va ulardan qishloq-xo'jalik asbob-uskunalari(omoch, aravalar va g'ildiraklari.), uy-ro'zg'or jixozlari, charxlar, eshiklar, deraza romlari, beshiklar, sandiqlar naqshli ustunlar, ustun qoshlari, mehnat qurollariga soplar, va boshqa zaruriy buyumlar tayyorlangan. Yog'ochsoz hunarmandlar orasida yog'ochga naqsh berish bilan shug'ullanuvchi ustalarining mavqeylari baland bo'lgan. Saroylar, masjid, madrasalar ustunlari va eshiklarini, shuningdek, peshtoqlarini bezashda bunday hunarmandlarning qadri baland bo'lgan. O'rta Osiyoda hunarmandchilikning qadimdan keng tarqalgan sohasidan biri temirchilik hisoblanadi. Hunarmandchilikning bu sohasi rivoji asosan mahalliy xomashyoga bog'liq bo'lgan. O'zbekiston hududi metall xom ashyosiga boyligi uchun ham temirchilik qadim zamonlardan taraqqiy qilgan. Temirchilikning metall quyish bilan bog'liq sohasi O'rta Osiyoning ko'p shaharlarida degrezlik (ya'ni qozon quyish) yoki qozonchi, Buxoro va Xorazmda pozagar yoki pozachi (omoch tishi quyuvchi) nomlari bilan yuritilgan. Degrezlar(degrezlik bilan shug'ullanuvchi hunarmand) turli hajmdagi qozon, obdasta, shamdon, qorachiroq, choy idish, takchuyon(arava g'ildiragiga xalqa), poza(omoch tishi) va boshqa metall buyumlar yasagan[5]. O'rta Osiyoda XVII-XVIII asrlar hunarmandchiligida to'qimachilik rivojlangani kabi qurol-yaroq ishlab chiqarishi ham katta ahamiyat kasb etgan. Buxoro o'zining qimmatbaho qurollari bilan mashhur edi. Bu shaharda xanjar, qilich, zirh kiyimlar, qalqon va dubulg'alar tayyorlangan. Bunday qurol-yaroqlar qimmatbaho toshlar va naqshlar bilan bezatilgan. Ularni bezatishda kumush va oltin ham ishlatilgan. Buxoroda yasalgan qurollar ichida buxoro kamoni mashhur edi. Bu kabi kamoni o'klarini yasashda oltin, po'lat va mis uchlardan foydalanilgan. Kamoni o'qi sadoqlari(o'qdon) turli rangdagi bo'yoqlar ishlatilgan qoplamalardan yasalgan. Ba'zan esa bu kabi sadoqlarni yasashda ipakdan yoki oltin iplardan foydalanilgan[7]. Bunday pishiq va sifatli kamoni mamlakat tashqarisida ham xaridorgir bo'lgan. Shayboniylar davrida ham hunarmandchilikning eng taraqqiy qilgan tarmoqlaridan biri bo'lgan kulolchilik ashtarxoniyalar davrida ham yetakchi sohalardan biri o'lib qolaverdi. Kulolchilik xonlikning barcha shaharlari va yirik qishloqlarda mavjud edi. Hunarmandchilikning bu turi taraqqiyotida butun O'rta Osiyoda xos bo'lgan bo'lgan an'analar bilan birga, hududlarning o'ziga xos xususiyatlari ham alohida ajralib turgan. Kulolchilik bilan shug'ullanuvchi hunarmandlar mevalar va shirinliklar solish uchun turli xildagi sopol idishlar, suyuqliklar uchun ko'za va xumlar, shuningdek qurilish uchun silliqilgan va pishirilgan g'ishtlar tayyorlaganlar. Ichki bozorda kulollarning mahsulotlariga talabning yuqoriligi, xomashyo manbai bo'lgan soz tuproq va gilning ko'p joylarda mavjudligi hunarmandchilikning bu turi taraqqiyotining asosiy omillari edi.

Xulosa qilib aytganda, Ashtarxoniyalar davridagi siyosiy tanglik, o'zaro ichki kurashlarning avj olingani va tashqi dushmanlarning tinimsiz tazyiqlari Buxoro xonligi iqtisodiy ahvoriga salbiy ta'sir qildi. Bu hol hunarmandchilikda ham ko'zga tashlanadi. Hunarmandchilik markazlari bo'lgan yirik shahar va qishloqlarning vayron qilinishi soha tarmoqlarini ma'lum

muddatga susayishiga olib keladi. Bu esa hunarmandchilik bilan tirikchilik qiluvchi aholining turmush-tarzini og'irlashtirdi. Shunday bo'lsada, turli xo'jalik sohalari kabi hunarmandchilik tarmoqlaridagi an'analar ham o'ziga xos tarzda davom ettirildi.

ADABIYOTLAR

1. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. Toshkent, "Sharq", 2001.
2. Ахмедов Б. А. История Балха. (XVI-первая половина XVIII в.) Т., «Фан», 1982.
3. Ahmedov B. O'zbekiston tarixi manbalari. Toshkent, "O'qituvchi", 2001.
4. Бартольд В.В. Хлопководство В Средней Азии, Соч., т. II, ч. 1, стр. 441.
5. Jabbrov I. O'zbeklar. Toshkent, "Sharq", 2008.
6. Zamonov A. Vuxoro xonligi tarixi. Toshkent., 2021.
7. История народов Узбекистана. Т. 2., Тошкент, 1947.
8. Мирзоев А. М. Сайидо Насафи и его место в истории таджикской литературы. Сталинабад. 1954.
9. Мукминова Р.Г. Очерки по истории ремесла в Самарканде и Бухаре в. XVI Т., «Фан», 1976.
10. Сборник князя Хилкова. Петербург, 1879.
11. Пещерова Е.М. Гончарное производства Средней Азии.-М-Л.:АН СССР, 1959.
12. Уляницкий В. А. Сношения России с Средней Азией и Индией в XVI-XVII вв. Москва. 2013.